

Szymon Pikus

Sędzia kościelny w świetle zadań i uprawnień procesowych

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 45/3-4, 269-284

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. SZYMON PIKUS

SĘDZIA KOŚCIELNY W ŚWIETLE ZADAŃ I UPRAWNIENÍ PROCESOWYCH

Treść: I. Zadania sędziego kościelnego. – 1. Rozpoznanie sprawy. – 2. Rozstrzygnięcie sprawy. – II. Uprawnienia sędziego kościelnego. – III. Wpływ uprawnień sędziego na typ procesu. – 1. Uprawnienia sędziego procesie kontradiktoryjnym. – 2. Uprawnienia sędziów procesie typu inkwizycyjnego: – Uwagi końcowe.

I. Zadania sędziego kościelnego

Sędzia – to osoba sądząca sprawy i wymierzająca sprawiedliwość¹. Takie najprostsze określenie wyjaśniające podawane jest w publikacjach encyklopedycznych. Definicja sędziego kościelnego, pochodząca z czasu przed promulgacją obecnego kodeksu brzmiała: „*Sędzia jest urzędnikiem stałym, który na mocy urzędu sobie nadanego, albo urzędnikiem czasowym, który na mocy delegacji ma prawo i obowiązek rozsądzać sprawy sporne lub kame do rozstrzygnięcia prawnie sobie przedłożone. Jeżeli do sądzienia wyznaczono kilka osób kolegialnie, to takie kolegium sędziów nazywa się sądem kolegialnym*”².

Definicji sędziego kościelnego nie podaje jednak obecny kodeks. Podobnie również nie podawał jej poprzedni kodeks z 1917 r. Nie zawarto także definicji w Kodeksie Kanonów Kościołów Wschodnich. Jednak pomocą w tym względzie służy literatura prawnicza. Wielu kanonistów w swych publikacjach podejmuje próbę podania definicji sędziego. Tak na przykład A. Dzięga podaje: „Sędzia kościelny jest to osoba duchowna, wyjątkowo osoba świecka, ale zawsze nienaruszonej sławy i fachowo przygotowana, powołana decyzją biskupa diecezjalnego do przyjmowania, wyjaśniania i rozstrzygania sporów między wiernymi w sposób zgodny z przepisami prawa procesowego”³. Dlatego też sędzia mając udział w ko-

¹ *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. 10. Warszawa 1967, s. 940.

² F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne, Podręcznik dla duchowieństwa*, t. II, Kraków – Kleparz 1924, s. 259-260.

³ A. Dzięga, *Strony sporu w kanonicznym procesie o nieważność małżeństwa*, Warszawa 1994, s. 19.

ścielnej władzy sądowniczej (wymiaru sprawiedliwości) przez pełnienie urzędu⁴, ma powierzone na sposób stały zadanie rozpatrywać i autentycznie rozstrzygać sprawy sporne lub karne zgodnie z prawem, własną wiedzą fachową, doświadczeniem i sumieniem.

W oparciu o taki obraz sędziego kościelnego, który uwzględni szczegółowe dyspozycje kodeksowe, możemy usystematyzować główne zadania jakie wiążą się z pełnieniem tego urzędu, polegającego na sprawiedliwym stosowaniu prawa w Kościele. Zadania te można ująć w następujące po sobie, kolejne fazy procesu: – przyjęcie skargi, – rozpoznanie sporu, – rozstrzygnięcie sporu i wydanie wyroku.

1. Rozpoznanie sporu

Przyjęcie skargi przez sędziego to nieodzowny element każdego procesu. Sędzia nie może rozpoznawać żadnej sprawy, jeżeli ten, kto jest zainteresowany, albo rzecznik sprawiedliwości nie przedstawi prośby zgodnie z przepisami prawa⁵. Prawodawca zabrania sędziemu postępowania bez skargi powodowej pod sankcją nieważności procesu, choć dawniej w niektórych sprawach sędzia posiadał takie uprawnienie. Sędzia jest wprawdzie obdarzony jurysdykcją kościelną zakresu zewnętrznego do rozpoznawania spraw spornych karnych, ale muszą te sprawy zostać mu prawidłowo przedłożone do rozstrzygnięcia⁶. Sędzia nie ma bowiem takiego uprawnienia, które uprawniało by go do zainicjowania procesu. Mówiąc językiem filozoficznym sędzia ma władzę sądenia w możności lecz zaktualizowanie jej, nadanie tejże władzy realnego bytu, może dokonać jedynie osoba stająca się w konsekwencji powodem, przez wniesienie wobec sędziego spełniającej określone prawem warunki skargi powodowej⁷. Do momentu zażądania pomocy sądowej sędzia nie może działać. Natomiast z chwilą jej zażądania, sędzia niezależnie od nastawienia swej woli musi przejawiać działanie urzędowe, gdyż spełnia swój obowiązek⁸. Sędzia przyjmując skargę i prowadząc proces nie może decydować o tym czego nie ma w skardze powodowej, dlatego wspomniana skarga powinna wyznaczać przedmiot sporu i wyrokowania. W sprawach nieważności małżeństwa, prośbę skierowaną do sędziego kościelnego przedstawiają zazwyczaj małżonkowie⁹.

⁴ CIC c. 145 § 1: *Officium ecclesiasticum est quodlibet munus ordinatione sive divina sive ecclesiastica stabiliter constitutum in finem spiritualem exercendum.*

⁵ Por. CIC c. 1501.

⁶ T. Pawluk, *Przyznanie sądowe strony w procesie kanonicznym*, *Studia Warmińskie*, t. V, Olsztyn 1968, s. 328-329.

⁷ CIC c. 1502-1504.

⁸ J. Grzywacz, *Postępowanie pozasądowe w sprawach małżeńskich*, RTK 23 (1976) z. 5, s. 28.

⁹ I. Gordon, *Nowy proces nieważności małżeństwa*, Częstochowa 1983, s. 16.

Prawodawca zaznacza, że przyjęcie czy też odrzucenie skargi należy do sędziego, natomiast w trybunale kolegiальnym do przewodniczącego składu¹⁰, podkreślając konieczność przyjęcia przez sędziego skargi, jeśli zachowano przepisy prawa. Skargę powodową można odrzucić wyłącznie:

- jeżeli sędzia lub trybunał są niewłaściwi;
- jeżeli na pewno wiadomo, że powód nie ma zdolności występowania w sądzie;
- jeżeli nie zachowano przepisów kan. 1504, nn. 1-3 (dotyczą strony formalnej skargi);
- jeżeli z samej skargi powodowej jasno wynika, że roszczenie jest pozbawione jakiegokolwiek podstawy i nie może się zdarzyć, by w trakcie procesu jakaś podstawa się ujawniła¹¹.

Powyższe zadanie spoczywające w rękach sędziego kościelnego wypływa z zasady skargowości, znanej tak w świeckim jak i w kościelnym wymiarze sprawiedliwości. Zasada skargowości zwana niekiedy zasadą dypozycyjności oznacza pełną rozporządzalność prawami przez strony, które są gospodarzami i dysponentami procesu. W zasadzie tylko strona uprawniona może dochodzić swych praw (*nemo iudex sine actore*) i głównie jej pozostawiona jest troska o tę ochronę¹², chyba że złożona została przez stronę pozwaną skarga wzajemna¹³. Wszczęcie zatem procesu nastąpić może jedynie przez wytoczenie powództwa z chwilą wniesienia skargi i przyjęcia jej przez sędziego.

Rozpoznanie sprawy, którego dokonuje sędzia po przyjęciu skargi powodowej i zawiązaniu sporu, następuje poprzez szereg czynności sądowych zmierzających do rozstrzygnięcia sprawy¹⁴, w których realizuje się władza sędziowska sędziego kościelnego. Temu celowi mają służyć wszelkie kroki podejmowane przez sędziego począwszy od zawiązania sporu, przez cały przewód sądowy, polegający na gromadzeniu różnego rodzaju środków dowodowych, przez ewentualne rozpatrywanie spraw wпадkowych, aż do ogłoszenia akt procesowych, zamknięcia postępowania dowodowego i dyskusji sprawy.

Sędzia działa w oparciu o autorytet publiczny, co więcej sędzia kościelny działa w oparciu o autorytet Boga i w Jego imieniu, choć mandat otrzymuje z ramienia Kościoła – biskupa diecezjalnego. Będąc więc osobą posiadającą władzę publiczną rozstrzygnięcia w procesach spornych, a także wydającą wyrok według przepisów prawa jest sędzia zobowiązany rozpoznać przedstawioną mu sprawę. Zadanie sę-

¹⁰ CIC c. 1505 § 1.

¹¹ CIC c. 1505 § 2.

¹² J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 1997, s. 117.

¹³ CIC c. 1494 i 1495.

¹⁴ M. Fąka, *Normy ogólne kanonicznego procesu sądowego*, cz. II, Warszawa 1978, s. 128.

dziego nie jest prywatne lecz publiczne, wykonywane dla dobra i zdrowia społeczności. Sędzia działając autorytetem publicznym, nie tworzy prawa lecz aplikuje przepisy prawne do konkretnej sytuacji rozpatrując sprawę. Przez to sędziowskie zastosowanie prawa staje się ono prawem szczególnym dla szczegółowo określonych w powództwie stron.

Rolą sędziego jest również umocnienie sprawiedliwości jako podstawy stosunków międzyludzkich. W wyniku rozpoznawania sporu przez sędziego można przywrócić naruszony porządek prawny oraz obronić swoje prawo do życia w sprawiedliwości i słuszności¹⁵. Aby sędzia zrealizował te zadania musi dogłębnie rozpatrzeć sprawę, dlatego obok zasady sporności w sprawach dobra prywatnego, proces kanoniczny przyjmuje dla spraw dotyczących dobra publicznego zasadę inkwizycyjną¹⁶. Tak jest przy rozpatrywaniu spraw dotyczących małżeństwa, podczas których sędzia nie zachowuje się biernie lecz postępuje z urzędu, a nawet uzupełnia zaniedbania stron w przytaczaniu dowodów lub zgłaszaniu zarzutów, jeśli uzna to za konieczne dla uniknięcia niesprawiedliwego wyroku¹⁷. Precyzyjne normy postępowania procesowego gwarantują skuteczną obronę praw wiernych oraz dobra publicznego i umożliwiają wykrycie prawdy obiektywnej, która we wszystkich procesach musi być – jak podkreślił papież Jan Paweł II – *fundamentem, matką i prawem sprawiedliwości*¹⁸. Sędzia ma właśnie rozważając i analizując przypadek myśleć normami prawa, wydobywając z konkretnego przypadku te elementy, które mają istotne znaczenie w świetle przepisów prawa. Realizując to nie wolno sędziemu niczego przeoczyć, ale też niczego nie może interpolować¹⁹. Istotą postępowania sądowego stają się określone przez prawo działania sędziego dla przywrócenia społecznego ładu.

W zakresie zadań, powierzonych sędziemu kościelnemu, znajduje się rozpoznanie i rozstrzygnięcie sprawy, nie może więc biskup diecezjalny, pozostający niewątpliwie pierwszym sędzią w diecezji, zobowiązać sędziego jedynie do udziału w stadium wyrokowania, odbierając mu lub zwalniając go z możliwości angażowania się we wcześniejsze czynności procesowe. Wprawdzie instrukcję sprawy może przeprowadzić sędzia audytor bądź też w składzie kolegiальnym jeden z sędziów trybunału orzekającego a nawet inny sędzia delegowany. Jednak dla pełnego roz-

¹⁵ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne według kodeksu Jana Pawła II*, t. IV, Olsztyn 1990, s. 182.

¹⁶ Por. CIC c. 1453.

¹⁷ R. Sobański, *Uwagi o funkcji sędziego w procesie o nieważność małżeństwa*, *Ius matrimoniale* 3 (9) 1998, s. 46.

¹⁸ Cytat za Z. Grocholewski, *Zmiany w kanonicznym prawie procesowym*, *Kościół i prawo*, 7 (1990) s. 91.

¹⁹ R. Sobański, *Uwagi o funkcji sędziego*, s. 49-50.

poznania sprawy każdy z sędziów ma zapewnione prawo udziału w całym przewo-
dzie sądowym.

Prawodawca świecki konstruując poszczególne typy procesu poszedł jeszcze dalej w kwestiach dotyczących udziału sędziów w rozpoznawaniu sprawy. Wprowadził on w szerokim zakresie zasadę bezpośredniości, jako metodę prowadzącą do osiągnięcia prawdy materialnej. Zasada bezpośredniości dotyczy formy w jakiej podejmowane są czynności postępowania dowodowego. Sędzia orzekający powinien zetknąć się osobiście i bezpośrednio z całym materiałem sprawy, mającym stanowić podstawę orzekania. Organ orzekający powinien zapoznawać się z nimi w taki sposób aby wyeliminować nadmierną ilość ogniw pośredniczących w łańcuchu informacji²⁰. Nie jest to jednak zasada bezwzględna i doznaje korektur chociażby ze względu na ekonomikę procesową. Jako wyjątek w zasadzie tej dopuszczone zostało przeprowadzenie postępowania dowodowego przez jednego tylko sędziego wyznaczonego albo nawet przeprowadzenie czynności procesowej (np. przesłuchania świadka) przez inny sąd w drodze pomocy sądowej²¹. Także odstępstwem od tej zasady jest model postępowania toczącego się przed sądem II instancji, które zasadniczo ogranicza się do materiałów zawartych w aktach sprawy.

Należy jednak pamiętać, niezależnie od stopnia zachowania zasady bezpośredniości w konkretnym przebiegu procesu, że do sędziego, obojętnie czy mamy na myśli sąd świecki czy kościelny, należy przed rozstrzygnięciem sprawy i wydaniem wyroku zadecydowanie czy przeprowadzone postępowanie i zgromadzone dowody dają wystarczającą podstawę dla wydania orzeczenia w sprawie. W szczególności sędzia kościelny, jako mający za sobą autorytet nie tylko ludzki, ale i najwyższe źródło sprawiedliwości – samego Boga – musi sumiennie i wnikliwie zapoznać się ze sprawą. Decydującym o wyroku elementem jest dla niego nie tylko prawda materialna, oby zawsze jak najbliższa prawdzie obiektywnej o rozstrzyganej sprawie, do której dochodzimy w oparciu o dowody. Dla sędziego kościelnego istotne staje się osiągnięcie przed wyrokowaniem wewnętrznej pewności moralnej.

2. Rozstrzygnięcie sprawy

Po zgromadzeniu środków dowodowych i wnikliwym rozpoznaniu sprawy, kolejnym etapem w realizowaniu zadań sędziego kościelnego, w którym spełnia się w sposób najpełniejszy cel władzy sądowniczej i całego wymiaru sprawiedliwości jest sprawiedliwe i zgodne z prawdą rozstrzygnięcie kwestii podniesionej w skar-

²⁰ *Postępowanie administracyjne ogólne, podatkowe i egzekucyjne*, (Red.) M. Wierzbowski, Warszawa 1998, s. 118; Por. J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, *Postępowanie cywilne*, s. 122-124; K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1997, s. 64-65.

²¹ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, *Postępowanie cywilne*, s. 123.

dze powodowej. Zadanie to, należące do funkcji związanych z urzędem sędziego wynika z faktu, że naturalnym wymogiem życia społecznego jest funkcjonowanie władzy. I to władzy która by skutecznie chroniła ustanowiony porządek prawny oraz przywracała go w razie jego naruszenia. Istnienie władzy sądowej pozostaje bowiem w ścisłym związku z naturalnym prawem człowieka do żądania od miarodajnej władzy publicznej wymiaru sprawiedliwości. *Nie można mówić o godności osoby ludzkiej ani o równości wszystkich ludzi w dążeniu do właściwego im celu bez przyznania im tego co im się należy*²².

Istotnym celem władzy sprawującej wymiar sprawiedliwości jest orzekanie o ludzkiej działalności już dokonanej, odnoszącej się do przeszłości. Chociaż skutki prawne decyzji sądowej sięgają w przyszłość, niezależnie od deklaratywnego czy też konstytutywnego charakteru orzeczeń sądowych. Mimo, że każdy proces ma cel konkretny ponieważ odnosi się do ściśle określonych osób, których żądanie rozstrzyga, to pośrednio odnosi się także do całej społeczności, zaprowadzając ład społeczny poprzednio naruszony lub zagrożony. Celem jaki realizuje sędzia wydając wyrok jest aktualizacja prawa i jego aplikacja do konkretnych sytuacji życiowych oraz czuwanie, by uprawnienia prywatne były podporządkowane prawu stanowionemu. Celem bezpośrednim postępowania sądowego jest, zgodnie z kolejnymi czynnościami sędziego, ustalenie, uporządkowanie i rozstrzygnięcie w świetle obowiązującego prawa zgłoszonych przez strony roszczeń²³. Sędziego należy zawsze traktować, jako instancję orzekającą o prawdzie w poddanej mu sprawie, niezależnie od tego jaką procedurę ustawodawca ustalił jako obowiązującą: sądową czy też administracyjną. Proces sporny lub inny, musi być zakończony aktem rozstrzygnięcia władzy kościelnej. Tego aktu dokonuje sędzia indywidualny, bądź też kolegialny. Natomiast wszystkie inne akty następujące w procesie jak i osoby pełniące inne role mają charakter pomocniczy.

Sędzia kościelny poprzez podjęte rozstrzygnięcie, dokonuje w materialnie słusznym orzeczeniu, przyporządkowania konkretnego realnie przypadku do prawa sformułowanego w sposób generalny i abstrakcyjny w kodeksowych przepisach. Dokonane przez sędziego *ius dicere* to konkretyzacja normy czyli autorytatywne podanie do wiadomości stronom w procesie jaka jest wiążąca ich norma, czyli w przypadku procesu o nieważność małżeństwa, jak mają się zachować: czy jako związani węzłem małżeńskim czy jako wolni od węzła²⁴. Wyrok ferowany

²² art. 10 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 10 grudnia 1948; Także: art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z dnia 16 grudnia 1966 r. Dz. U. Nr 38, poz. 167 z 1977 r.

²³ A. Dziega, *Strony sporu*, s. 37.

²⁴ R. Sobański, *Uwagi o funkcji sędziego*, s. 49.

przez sędziego nie stanowi tu prawa obiektywnego, obowiązującego powszechnie. Stara się on jedynie uczynić prawo efektywnym w określonej sytuacji. Jest zarazem ustaleniem wydanym w oparciu o prawo materialne, na drodze określonej normami prawa procesowego. Sędzia rozstrzygając sprawę powinien w uzasadnieniu wyroku przejrzysto przedstawić te podstawy wynikające z prawa materialnego, aby strony wiedziały dlaczego tak orzeczono i jak kolegium sędziowskie doszło do takiego orzeczenia. Wyrok powinien przedstawiać racje, zarówno prawne jak i faktyczne, na których opiera się rozstrzygająca część wyroku²⁵.

Sędziowskie zadanie wydania wyroku oznacza nie tylko uporządkowanie przepisów lecz także ich wyinterpretowanie i odnalezienie ich sensu w odniesieniu do konkretnej sprawy. Sędzia kościelny musi bowiem pamiętać, że wydany przezeń wyrok pozostaje zawsze aktem rozumu, efektem żmudnego procesu poznania i wyświetlenia sprawy oraz zastosowania do indywidualnej sytuacji powszechnie obowiązujących norm stanowiących w zgodzie z prawem Bożym.

II. Uprawnienia sędziego kościelnego

Sędzia kościelny pełniąc swój urząd uczestniczy w sprawowanym przez Kościół wymiarze sprawiedliwości. Władza, która została powierzona wspólnocie Ludu Bożego przez Chrystusa, zostaje zaktualizowana w urzędzie przekazanym osobie sędziego przez Papieża, biskupa diecezjalnego lub zrównanych z nim w prawie zwierzchników wspólnot wiernych²⁶. Obecny kodeks podał, że urząd kościelny jest jakimkolwiek ustanowionym na stałe zadaniem z postanowienia Bożego lub kościelnego dla realizacji celu duchownego. Wskazał tym samym w duchu Soboru Watykańskiego II²⁷, iż podstawowym zadaniem urzędów kościelnych jest uwzględnienie potrzeb wszystkich wiernych, w aktach wykonywanych przez władzę kościelną²⁸. Pojęcie urzędu kościelnego, zatem i urzędu sędziego, jest ściśle związane z pojęciem władzy w Kościele i zawiera pewien zakres funkcji ukierunkowanych do celu duchownego²⁹. W znaczeniu obiektywnym urząd kościelny stanowi prawo i obowiązek spełniania pewnych funkcji, jak również wielkość władzy urzędowej określonej bądź prawem boskim, bądź kościelnym. Natomiast w sensie subiektyw-

²⁵ CIC c. 1611 n. 3.

²⁶ CIC c. 368:... *praelatura territorialis et abbatia territorialis, vicariatus apostolicus et praefectura apostolica necnon administratio apostolica stabiliter erecta*. Por. CIC c. 381 § 2 w związku z c. 368.

²⁷ *Presbyterorum ordinis nr 20*: „Urzędowi zaś, który sprawują święci szafarze należy przyznać szczególną wagę (...), a pierwsze miejsce przyznać prawnie samemu urzędowi kościelnemu, przez który z kolei należy rozumieć jakikolwiek obowiązek powierzony na stałe dla realizacji celu duchownego.”

²⁸ Por. CIC c. 145 § 1.

²⁹ T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. I, Olsztyn 1984., s. 300.

nym, za urząd kościelny należy uznać prawo i obowiązek wykonywania powierzono-ego zajęcia w oznaczonym miejscu i wobec oznaczonych osób.

Ponieważ sędzia kościelny pełni swój urząd w celu realizacji dobra publicznego wspólnoty Kościoła, którym jest przywrócenie naruszonego porządku prawnego i jego ochrona, dlatego koniecznym jest wyposażenie go o odpowiednie kompetencje. Zespół tych uprawnień i obowiązków przyznanych przez prawodawcę sędziemu, ma mu pomóc w realizacji zadań przekazanych z chwilą objęcia urzędu. Spośród obowiązków związanych z urzędem sędziego jako najistotniejsze zadania należy uznać rozpoznanie i rozstrzygnięcie sprawy oraz wydanie wyroku. Zatem na każdym szczeblu władzy potwierdza się zawsze w Kościele zasada podstawowa: *iura sunt propter officia* – uprawnienia istnieją dla wypełnienia obowiązków³⁰. Wypełniając swoje zadania sędzia powinien zarazem pamiętać o słowach Jana Pawła II: *uprawnienia władzy nie mogą być rozumiane inaczej jak tylko na zasadzie poszanowania obiektywnych i nienaruszalnych praw człowieka*³¹. Gwarancją realizacji tego istotnego celu działalności władzy kościelnej w sądownictwie kościelnym jest zasada, że prawo procesowe ustanowione jest dla obrony uprawnień osób biorących udział w procesie³². Skoro zatem pierwszoplanowe zadanie norm prawa procesowego stanowi chronienie praw podmiotowych przysługujących stronom procesowym, to sytuacja sędziego w procesie stanowi ich odzwierciedlenie. Sędzia kościelny może zatem działać w obszarze wyraźnie mu przez prawodawcę zakreślonym. Wolno mu zatem czynić to na co prawo zezwala. Jest to zresztą zasada dotycząca nie tylko wymiaru sprawiedliwości, lecz całej sfery urzędów tak kościelnych jak i świeckich. Obowiązki i prawa właściwe dla każdego urzędu kościelnego określa albo samo prawo, które ustanawia dany urząd albo dekret kompetentnej władzy³³. Poszczególne instytucje prawne, ustanowione celem stosowania prawa, a których podmiotem jest osoba pełniąca urząd sędziego są właśnie określane jako uprawnienia. Jeśli zaś mamy na myśli ich całokształt, funkcjonalny zestaw, to określamy je mianem praw podmiotowych sędziego.

Szczególnym elementem władzy sędziowskiej mającym wpływ na prawa podmiotowe przysługujące sędziemu a stanowiącym zarazem swoistą gwarancję wszystkich uprawnień jest sędziowska niezawisłość. Nie istnieje w prawodawstwie kościelnym, w odniesieniu do systematyki władzy kościelnej niezależność, nieusualność sędziego, charakterystyczna dla zasad świeckiego wymiaru sprawiedliwo-

³⁰ M. Żurowski, *Problem władzy i powierzania urzędów w Kościele katolickim*, Kraków 1984, s. 66.

³¹ *Redemptor hominis* nr 17.

³² J. Grzywacz, *Zakres biskupiej władzy dyspensowania*, RTK. 22 (1975) z. 5, s. 15.

³³ CIC c. 145 § 2.

ści. Funkcjonuje natomiast w kościelnym wymiarze sprawiedliwości zasada niezawisłości sędziowskiej. Ze względu na to, że sędzia powołany przez biskupa diecezjalnego stanowi z nim jeden trybunał, dlatego powołujący go nie stoi nad nim czyli nie jest instancją nadrzędną, apelacyjną wobec orzeczeń tego sędziego. Wobec tego sędzia nie ma obowiązku konsultować z biskupem swoich decyzji, a tym bardziej nie może zaistnieć sytuacja, w której biskup nakazywał by sędziemu podjęcie pewnych decyzji. Sędzia rozstrzygając sprawę występuje w procesie na mocy władzy zwyczajnej i podobnie jak biskup diecezjalny działa w imieniu samego Jezusa Chrystusa i tylko w Jego imieniu. Nie wyrokuje on w imieniu biskupa diecezjalnego, który go powołał, ani w imieniu lokalnej wspólnoty kościelnej której służy. Dlatego też każda decyzja sędziego kościelnego staje się ostatecznie decyzją całkowicie niezawisłą, wolną i podejmowaną w sumieniu³⁴. Ze względu na niezawisłość kolegium sędziowskiego i zasadę wolnej oceny środków dowodowych, sędziowie jakiegokolwiek wyższej instancji nie mogą kwestionować apelowanej decyzji jako takiej³⁵. Wydany przez nich wyrok nie zmienia orzeczenia niższego trybunału ale owa wyższa instancja wydaje nowy wyrok, w sposób także niezawisły.

Zasada niezawisłości sędziowskiej stanowi dyrektywę dla sędziego, aby orzekał na podstawie i w granicach ustaw oraz w zgodzie ze swym wewnętrznym przekonaniem popartym pewnością moralną. Oznacza to, że oprócz prawodawcy nikt nie może wpływać na sędziego w realizowanej przez niego misji wymiaru sprawiedliwości.

Następstwem zasady niezawisłości sędziego jest zadanie samodzielnego rozstrzygnięcia przez sędziego wszelkich kwestii dotyczących wykładni obowiązujących przepisów oraz nieskrępowana ocena wartości i wiarygodności przeprowadzonych dowodów. Sędzia powinien więc być wolny od wpływu czynnika zewnętrznego w całym przebiegu procesu³⁶. Sędzia w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości podlega wyłącznie ustawom i własnemu wewnętrznemu przekonaniu oraz jest wolny od jakichkolwiek wpływów i nacisków płynących od zewnątrz w kierunku takiego lub innego załatwiania rozpatrywanej sprawy³⁷.

Uprawnienia przysługujące sędziemu mają charakter personalny. Ze swej natury przysługują one jednej osobie, są związane z podmiotem pełniącym urząd sędziego, co oznacza że zostały mu nadane w sposób trwały. Wprawdzie sędzia kościelny, względnie przewodniczący kolegium sędziowskiego, może drogą delegacji

³⁴ A. Dzięga, *Strony sporu*, s. 18-19.

³⁵ G. Erlebach, *Polskie sprawy o nieważność małżeństwa z kan. 1095 w świetle orzecznictwa Roty Rzymskiej*, W: Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich, 11 (1998) n. 1, s. 36.

³⁶ K. Marszał, *Proces karny*, s. 49-50.

³⁷ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, *Postępowanie cywilne*, s. 99.

zlecić pewne funkcje z zakresu zadań sędziowskich innemu sędziemu nie orzekającym w danej sprawie a nawet osobie spoza trybunału, tym niemniej osoba ta postępuje wówczas zazwyczaj ściśle według instrukcji sędziego zlecającego³⁸. Wynika stąd, że istotne jest to w jaki sposób, osoba posiadająca uprawnienia sędziego pojawia się w procesie. Zarówno sędzia indywidualny jak i kolegium sędziowskie zostaje ukonstytuowane przez wikariusza sądowego w ramach sprawowanej przez niego władzy sądowej. Wraz z zaistnieniem składu orzekającego pojawiają się obowiązki i uprawnienia sędziego, z których korzysta w trakcie całego procesu³⁹. Wraz z ustanowieniem sędziego indywidualnego zostaje mu dana możliwość swobodnego postępowania w zakresie określonym prawem, bez nakładania na osobę sędziego obowiązku prawnego czyli bez konieczności zrobienia lub zaniechania czegoś wyznaczonego przez normy prawne⁴⁰. Sąd nie ma wówczas naznaczonego prawem obowiązku ale może w dany sposób postępować. Pozostawiona jest więc sędziemu kościelnemu możliwość wyboru zachowania się, przy wykonywaniu określonych czynności procesowych. Ten wybór sędziowski, którego istota polega na wolności decyzji musi być podjęty w granicach wskazanych przez udzielającego uprawnień. Ma być ponadto zgodny z innymi przepisami obowiązującego prawa i z zasadami logiki formalnej. Sędzia mając konkretne uprawnienie może się nad decyzją namyślać, rozważać, wykorzystując do tego pozostawioną mu alternatywę. Ponadto decyzje podjęte przez sędziego w warunkach przyznanych mu uprawnień, rodzą skutek w postaci obowiązku określonego zachowania innych uczestników procesu, zwłaszcza na etapie postępowania dowodowego oraz podczas rozstrzygnięcia sporu.

III. Wpływ uprawnień sędziego na typ procesu

W rozwoju historycznym procesu zarówno kościelnego jak i świeckiego, prywatnego bądź publicznego możemy zauważyć dwa krańcowo odmienne typy procesu: proces sporny (kontradiktoryjny) lub inkwizycyjny oraz szereg form pośrednich, określanych czasem zbiorczo jako typ mieszany, wykorzystujących w różnym stopniu, na poszczególnych etapach postępowania elementy obu typów procesów. W tych procesach odmiennie ukształtowana została pozycja sądu i sędziego oraz stron procesowych, w zależności od wzajemnych relacji jego obowiązków i praw. Także współcześnie obowiązki i prawa należące do sądu rozpoznającego i rozstrzygającego toczące się przed nim sprawy rozmaicie przedstawiają się nie tylko w róż-

³⁸ Por. CIC c. 1428 § 1 i 3.

³⁹ CIC c. 1425 § 3: *Vicarius iudicialis ad singulas causas cognoscendas iudices ex ordine per turnum advocet, nisi Episcopus in singulis casibus aliter statuerit.* § 5: *Iudices semel designatos subroget Vicarius iudicialis, nisi ex gravissima causa in decreto exprimenda.*

⁴⁰ *Mala encyklopedia prawa*, (Red.) Z. Rybicki, Warszawa 1980, s. 375.

nych krajach i systemach prawnych ale również w jednym kraju, w ramach odrębnych procedur: cywilnej, karnej czy też administracyjnej. Podobnie w kanonicznym procesie sądowym dostrzec możemy odmienne sposoby działania sądu.

1. Uprawnienia sędziego w procesie kontradiktoryjnym

Sąd działa w oparciu o typ kontradiktoryjny procesu, jeżeli podstawą dla wszczęcia procesu jest skarga, a samo prowadzenie procesu następuje w oparciu o zasadę sporności, w myśl której równouprawnione strony o przeciwstawnych interesach toczą spór o prawo przed bezstronnym sądem⁴¹. Do stron należy według tej zasady przygotowanie, gromadzenie i dostarczenie materiału procesowego, a zadaniem sądu jest tylko ocena i wydanie na tej podstawie rozstrzygnięcia. Istotnym momentem dla tego typu procesu jest już samo wszczęcie procesu, przy którym konieczne jest wniesienie przez stronę zainteresowaną skargi powodowej bez której sędzia nie może działać. To powód wnosi skargę zwaną też powództwem, w której domaga się ochrony swych praw i wysuwa konkretne żądania w stosunku do pozwanego⁴². Sędzia nie może rozpoznać żadnej sprawy, jeżeli ten, kto jest zainteresowany albo rzecznik sprawiedliwości nie przedstawi prośby zgodnie z przepisami kanonów⁴³. Sędziemu nie przysługuje więc prawo wszczęcia procesu z urzędu, a jedynie na wniosek osoby pokrzywdzonej lub tej, której dobra zostały narażone na naruszenie. W sprawach publicznych natomiast, sędzia ma prawo wszczynać proces również na wniosek promotora sprawiedliwości.

W czystym procesie spornym realizowana jest w pełni zasada prawa cywilnego, w myśl której ciężar dowodu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne⁴⁴. Działanie sędziego z urzędu, w tym dotyczące powoływania dowodów ma charakter zastępczy i ograniczony w stosunku do działań stron⁴⁵. Należy bowiem pamiętać, że nawet najbardziej sumienne dociekanie prawdy dokonywane tylko przez organ procesowy, bez udziału stron, nie przyniesie nigdy takich wyników, jak rozpatrywanie sprawy z kilku punktów widzenia, przedstawianych przez strony o przeciwstawnych interesach. Ich jednostronne spojrzania razem wzięte rzucają dopiero pełne światło na badane zjawisko⁴⁶. Wówczas wyrok ma szansę stać się syntezą w poznaniu sprawy. Ponadto spór prowadzony przez strony ułatwia sędziemu zachowanie obiektywizmu, pozwala mu na utrzymanie stosownego dystansu do rozpoznawanej sprawy a mniejsza aktyw-

⁴¹ K. Marszał, *Proces karny*, 57, 69.

⁴² T. Pawluk, *Prawo kanoniczne*, t. IV, s. 228.

⁴³ CIC c. 1501.

⁴⁴ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, *Postępowanie cywilne*, s. 121.

⁴⁵ Por. CIC c. 1452 § 2.

⁴⁶ S. Waltoś, *Proces karny, Zarys systemu*, Warszawa 1998, s. 275.

ność organu procesowego eliminuje niebezpieczeństwa zwracania uwagi tylko w jednym kierunku.

Taki typ procesu ma zastosowanie w prawie kanonicznym w odniesieniu do spraw dotyczących wyłącznie dobra prywatnego np. odszkodowania, separacji małżonków, zniewag i zniesławienia⁴⁷. Sędzia nie powinien w takim procesie uzupełniać dowodów, które strona mogła przedłożyć sama na etapie postępowania dowodowego a nie uczyniła tego. Podobnie nie powinien brać pod uwagę zarzutów, które strona pozwana miała możliwość przedstawić, a nie skorzystała z tego. Etap rozstrzygnięcia sporu i wyrokowania sędzia ma przeprowadzić uwzględniając jedynie ten materiał, który w procesie same strony przytoczyły. Zasada kontradiktoryjności odnosi się przede wszystkim do sprawy na etapie postępowania dowodowego. Jakkolwiek prawodawca dopuszcza w kodeksie wyjątki w tej fazie procesu na rzecz aktywnej postawy sędziego, to należy zauważyć, że w formie kontradiktoryjnej procesu dominują obowiązki jakie prawodawca nakłada na organ procesowy rozstrzygający spór toczony przez strony.

2. Uprawnienia sędziego w procesie typu inkwizycyjnego

Inaczej należy scharakteryzować inkwizycyjną formę procesu w której obowiązuje jako podstawowa zasada śledcza, przewidująca skupienie w ręku organu procesowego jakim jest sędzia, funkcji zarówno strony powodowej (skarżącej), jak i funkcji pozwanego oraz zadania rozstrzygnięcia sporu. Niekiedy forma śledcza procesu łączona była z przeciwstawną do zasady skargowości zasadą ścigania z urzędu czyli oficjalności, będącą dyrektywą w myśl której organ procesowy wszczyna i prowadzi postępowanie niezależnie od czyjejkolwiek skargi⁴⁸. Tę koncepcję procesu inkwizycyjnego połączonego z zasadą oficjalności możemy określić jako historyczną, gdyż na skutek powstania organów prokuratury i policji w ustrojach państwowych a w procesie kanonicznym w związku z powołaniem do życia instytucji promotora sprawiedliwości, nie trzeba było organizować postępowania sądowego według zasady ścigania z urzędu.

Postępowanie sądu z własnej inicjatywy (*ex officio*) niezależnie od wniosku strony dotyczyć dziś może tylko procesu, który już się toczy. Do wszczęcia bowiem procesu zawsze niezbędna jest strona powodowa, którą w sprawach związanych z dobrem publicznym, będzie najczęściej promotor sprawiedliwości. W inkwizycyjnej formie procesu w związku z ograniczeniem lub eliminacją aktywności stron procesowych, nie przysługują im uprawnienia do procesowego spierania się o swoje racje i interesy, zaś badanie sprawy należy wyłącznie do organu procesowego.

⁴⁷ CIC c. 1452 § 1.

⁴⁸ S. Waltoś, *Proces karny*, s. 267.

To właściwy sąd decyduje o zakresie postępowania, on musi czuwać nad interesem strony⁴⁹.

Poprzez tak pomyślane skupienie funkcji oskarżenia, obrony i sądenia w jednych rękach – sędziego, osiągnąć można pewne, widoczne efekty: m. in. znacznie większą szybkość postępowania, redukcję osób stykających się ze sprawą, realizację postulatu ekonomii procesu. W procesie inkwizycyjnym sędzia nie tylko może, lecz nawet powinien uzupełnić materiał dowodowy w celu ustalenia prawdy obiektywnej np. powołać świadków z urzędu a nie ograniczać się tylko do wniosków stawianych przez strony. Jego obowiązkiem staje się spełnienie trzech funkcji procesowych, dlatego dla realizacji tego celu prawodawca wyposaża sędziego lub skład orzekający w szczegółowe uprawnienia.

W obrębie procesu kanonicznego pozycja sędziego zostaje wyeksponowana, na podobieństwo procesu inkwizycyjnego, szczególnie w sprawach w których mamy do czynienia z dobrem publicznym. Za sprawy dobra publicznego Kościoła lub które ogólnie biorąc dotyczą zbawienia dusz uważane są wszystkie sprawy karne. Nadto za sprawy dotyczące dobra publicznego, uważane są także, sprawy dotyczące nieważności małżeństwa, ważności świeceń, ślubów zakonnych, spraw małoletnich i osób moralnych oraz wszystkie inne sprawy, które zdaniem ordynariusza związane są z dobrem publicznym Kościoła⁵⁰. W sprawach tych zarówno oświadczenia stron, jak i inne środki dowodowe przedkładane przez strony procesowe nie posiadają takiego znaczenia jakie mają w sprawach prywatnych. Ustępstwa poczynione przez prawo na rzecz aktywnych działań sędziego mają służyć głębszemu wyświetleniu sprawy i przywróceniu sprawiedliwości naruszonej konfliktem interesów stron. Dlatego strony nawet w razie zgodnego stanowiska co do twierdzeń strony przeciwnej, dotyczących okoliczności faktycznych, nie mogą wykluczyć żadnych dowodów z materiału sprawy i sędzia może przeprowadzić wszelkie dowody, które uzna za celowe i potrzebne dla wyjaśnienia okoliczności sprawy⁵¹. Wychodząc z tego założenia prawodawca kościelny wyposażył sędziów w procesach spornych z udziałem dobra publicznego, m. in. w prawo powoływania biegłych⁵², uzupełniania materiału dowodowego przez dodatkowe pytania czy ponowne przesłuchanie stron⁵³ lub świadków⁵⁴.

Na skutek szeroko zakrojonej krytyki procesu inkwizycyjnego, podkreślającej jego podstawowe mankamenty, takie jak:

⁴⁹ *Postępowanie administracyjne*, (Red.) M. Wierzbowski, s. 21.

⁵⁰ M. Fąka, *Normy ogólne*, s. 24.

⁵¹ J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapiere, *Postępowanie cywilne*, s. 121.

⁵² Por. CIC c. 1574, 1575.

⁵³ Por. CIC c. 1530.

⁵⁴ Por. CIC c. 1570.

– niemożność psychiczna wykonania przez jeden organ procesowy równocześnie trzech funkcji procesowych, w znacznym stopniu rozbieżnych i pozostających po części ze sobą w sprzeczności;

– podważanie niezbędnego obiektywnego nastawienia sędziego do podmiotu pozwanego;

– znaczne ograniczenie kąta widzenia badanej sprawy na skutek braku ścierania się poglądów;

wprowadzono do klasycznego procesu inkwizycyjnego, elementy mające na celu eliminację jego negatywnych skutków. Zmiany te dotyczące głównie stron, ich czynnego udziału w postępowaniu oraz uprawnień procesowych, skutkowały konsekwencjami w pozycji sędziego, któremu sfera obowiązków rozrastała się na skutek redukcji uprawnień związanych z prowadzeniem procesu.

Współcześnie zastosowana przez prawodawcę kościelnego forma procesu kontradyktoryjnego sprawia, że procedura kanoniczna stanowi harmonijne połączenie praw i obowiązków stron procesowych i sądu. Współpracują oni ze sobą przy zbieraniu materiału procesowego, aby rozstrzygnięcie sądu było w każdym wypadku jak najbliższe a wręcz zgodne z prawdą obiektywną. Proces ten wykazuje momenty charakterystyczne dla formy mieszanej, gdyż inicjowanie i popieranie procesu należy do strony powodowej, która następnie wraz z pozwanym może aktywnie uczestniczyć w procesie przez swoje oświadczenia, zgłaszanie środków dowodowych, proponowanie osoby biegłego, wgląd do akt sprawy, aż po prawo apelacji. Tym niemniej sędzia kościelny nie pozostaje tu biernym arbitrem. Ze względu na brak skoncentrowanej fazy dowodowej w postaci rozprawy ustnej, którą zastępuje rozciągnięta w czasie forma pisemna dowodzenia, osłabiona zostaje wyrazistość sporu między stronami. Jednak nawet zaistnienie bezczynności stron nie może skutkować zwolnieniem sądu od obowiązku zbadania, czy twierdzenia powoda nie budzą wątpliwości co do zgodności z prawdziwym stanem rzeczy. Działalność sądu powinna iść również w stronę pobudzenia stron postępowania do coraz to nowych czynności w zakresie gromadzenia materiału procesowego. Bez ich aktywnej działalności sąd może znaleźć się w obiektywnej niemożności wyjaśnienia wszystkich istotnych okoliczności sprawy, a co za tym idzie w niemożności ustalenia obiektywnej prawdy porządanej dla sprawiedliwego wyroku. Gdy jednak to aktywizowanie stron nie skutkuje, sędzia sam może uzupełnić gromadzenie dowodów lub stawianie zarzutów, ilekroć uzna to za stosowne w celu uniknięcia wydania bardzo niesprawiedliwego wyroku⁵⁵.

⁵⁵ Te kwestie są obecnie poddawane szczegółowej analizie. Można tu przywołać m. in. opinię Sobańskiego na temat możliwości postępowania przez sędziego z urzędu. Zob. R. Sobański, *Udział adwokata w procesie o nieważność małżeństwa*, Ius ma-

Dlatego mimo podkreślania pozycji stron i zadań stojących przed nimi we współczesnym procesie kanonicznym, istotną rolę odgrywają uprawnienia przyznane przez kodeks sędziemu kościelnemu, dla wypełniania władzy sądowniczej. Sędzia ma bowiem czuwać zarówno nad wymiarem sprawiedliwości, jak i nad zabezpieczeniem dobra publicznego Kościoła i nad tym, by potencjalne strony procesu dochodziły do rozwiązania sporu przez szukanie wspólnego porozumienia⁵⁶.

Zakończenie

W podjętych powyżej rozważaniach zostały podkreślone, zadania stojące wobec sędziego kościelnego, powołanego do realizowania we wspólnocie ludu Bożego, wymiaru sprawiedliwości. Zespół instytucji prawnych przydanych przez prawodawcę kościelnego osobie sędziego ma mu pomóc w kompetentnym i sprawiedliwym stosowaniu prawa. Obowiązki, a zwłaszcza przysługujące sędziemu uprawnienia procesowe mają mu dopomóc w sprawnym przeprowadzeniu procesu, w jak najbardziej wnikliwym rozpoznaniu sporu i w wewnętrznie pewnym moralnie rozstrzygnięciu oraz wyrokowaniu. Tym bardziej, iż czyni to sędzia korzystając z najwyższego autorytetu, w imieniu Boga.

Misja kanoniczna, którą Kościół powierzył kompetentnej osobie powołując ją niezależną nominacją biskupa na urząd sędziego, urealniona zostaje z ogólnej możliwości sądzenia w chwili wyznaczenia osoby w skład trybunału rozpoznającego i orzekającego w konkretnej sprawie. Aby sędzia stojący przed nim zadanie władcze, płynące z jego urzędu był w stanie spełnić, zostają mu przez prawodawcę wyznaczone obowiązki i swoisty obszar wolności w podejmowaniu decyzji procesowych czyli uprawnienia. Uprawnienia te wpływają niejako z roli jako przed sędzią stoi a jest to rola publiczna, wykonywana o czym sędziowie na każdym etapie muszą pamiętać, dla dobra i zdrowia społeczności oraz dla umocnienia sprawiedliwości jako podstawy stosunków międzyludzkich. Przy tak formułowanym zadaniu sędziego kościelnego, mając też na względzie – ochronę zwłaszcza w procesach małżeńskich dobra publicznego wspólnoty Kościoła, nie może dziwić przyznanie sędziemu na różnych etapach postępowania uprawnień. Prawo sędziego do szerokiej aktywności w procesie nie może być jednak traktowane jako utożsamienie procesu z jego typem inkwizycyjnym. Sprawujący wymiar sprawiedliwości w Kościele muszą korzystać z przyznaných uprawnień,

trimoniale, 2 (8) 1997. s. 125-144: A. Dzięga, zadania procesowe obrońcy węzła małżeńskiego, W: Kościelne Prawo Procesowe, Materiały i Studia, t. 1, Lublin 1999, s. 33-55.

⁵⁶ CIC c. 1446 § 2.

lecz powinni też pamiętać o zdecydowanym przestrzeganiu obszaru wyznaczonego im przez prawodawcę. Powinni czynić to na co prawo im pozwala. Na pytanie, czy jest to obszar *tylko*, czy też *aż* uprawnień przyznanych sędziemu winni odpowiedzieć sami stosujący prawo. Ważnym pozostaje apel aby chcieli zawsze sumiennie i w pełni je wykorzystywać dla realizacji obiektywnych i nienaruszalnych praw płynących z godności człowieka, które każdy proces ma mieć na uwadze i zabezpieczać.